

Argument

Aflată la întretăierea mai multor căi de cercetare a procesului de comunicare umană, stilistica împărtășește traiectul sinuos al preocupărilor științifice considerate exocentrice. Obiectul și metodele ei au fost, nu o dată, socotite nebuloase (Schaeffer 1997: 14) sau „de împrumut”, rezultatele, relative, iar axele de cercetare, fie aflate în opoziție unele față de altele, fie fărâmițate.

La o primă privire, portativele teoretice, metodologice și aplicative ale studiilor de stilistică par a avea tot atâtea note câți cercetători sunt, dar, de fapt, acest complex de fațete este sistematic corelat cu diverși poli care întrețin vitalitatea și pertinența faptelor de stil.

În funcție de criteriul istoric se organizează cercetările de stilistică evolutivă (diacronică) și descriptivă (sincronică).

Factorii psihologici au fost, atât în etapa de constituire a stilisticii, cât și mai apoi, invocați pentru a distinge între resorturile afective ale faptelor de stil și cele de alt ordin (imaginativ, volitiv ș.a.).

În acord cu diverși parametri de ordin socio-cultural se poate postula existența mai multor versanți ai studiilor de stilistică. De condiția socială a vorbitorului țin deosebirile între așa-numitele „stiluri ale vorbirii”, conform cărora diversitatea stilistică se manifestă în raport cu un mănunchi de variabile socio-lingvistice: mediu familial, vârstă, sex, profesie, religie, grad de educație, etnie ș.a. Și prestigiul cultural al idiomurilor și varietăților de limbă cunoscute și folosite de indivizi este

valorificat în cercetarea stilistică. În accepția multor cercetători, mai vechea distincție *oral-scris* sprijină despărțirea între *stilistica lingvistică* (sau a limbajului oral) și *stilistica estetică*, fiecare cu sarcini de lucru proprii. Mai mult decât atât, opoziția *artistic-non-artistic* a fost, încă din Antichitate, invocată pentru a delimita esteticul de alte domenii ale activității de comunicare, așa cum se poate constata dacă raportăm *Poetica* lui Aristotel la *Retorica* sa. Nu greșim, deci, dacă afirmăm că, prin această deosebire, cunoașterea artistică este delimitată de cunoașterea empirică sau de alte tipuri de cunoaștere.

Când se are în vedere un anumit nivel de referință al comunicării – individual, colectiv sau general –, se face deosebirea între microstilistică și macrostilistică (Fix/Gardt/Knape 2008/I: xi). Cercetările de microstilistică se interesează de formele particulare și concrete ale manifestărilor expresive, cele de macrostilistică sunt orientate către condițiile generale de apariție, circulație și funcționare a faptelor de stil.

Nu doar nivelul de referință, ci și elementele constitutive ale cadrului semiotic al comunicării au determinat configurări stilistice interesante. Fiecare instanță comunicativă, *referent*, *protagoniști*, *cod*, *canal* și *mesaj*, a beneficiat de atenția stilisticienilor interesați de varii aspecte teoretice, metodologice și practice.

Dacă depășim perspectiva comunicării verbale pentru a cerceta reliefurile stilistice ale altor categorii de semne, vom constata că diversitatea semiotică a fenomenelor expresive este plenară. Aproape tot ceea ce este specific omenesc poate fi contemplat prin prisma unui anumit potențial expresiv. Stilul este omul însuși.

Pornind de la ipoteza că profilul unei discipline științifice presupune descrierea relațiilor, legăturilor și interferențelor care se stabilesc între ramura avută în vedere și „trunchiul” din

care aceasta provine, în lucrarea de față, dedicată unor concepte-umbrelă – *stil, funcție stilistică și variație stilistică* – vom considera că preocupările de stilistică pot fi bine evidențiate dacă se au în vedere dinamica și plurivalența relațiilor stabilite între domenii precum estetica, lingvistica, poetica, pragmatica sau retorica, pentru a le aminti doar pe cele menționate frecvent în demersul nostru. Deși, în esență, nucleul interogațiilor specifice orientărilor menționate este același (valențele semnelor în procesul comunicativ), fiecare domeniu pune în prim plan o altă fațetă a lumii despre care se comunică, astfel încât este justificată o restrângere a sferei de lucru.

În volumul de față, cititorul va descoperi că stilistica, în calitatea ei de știință a limbii, s-a constituit în veacul al XIX-lea, pe fondul unor nevoi științifice legitime de a preciza cât mai limpede cu ce mijloace poate fi descrisă fenomenologia comunicării omenești. Pentru aceasta, a fost considerată oportună evaluarea legăturilor cu retorica și cu poetica, cu noua (pe atunci) disciplină numită lingvistică și, nu în ultimul rând, cu estetica. Acestui proces de căutare a specificului stilistic al comunicării i s-a adăugat un altul, de cristalizare conceptuală și metodologică, știut fiind că nicio știință nu își justifică obiectul de cercetare în absența unor noțiuni cu care spiritul să opereze și fără instrumente pe care omul de știință să le valorifice pentru a putea oferi cele mai bune explicații asupra fenomenelor pe care le cercetează.

Deși s-a constituit ca disciplină umanistă în veacul al XIX-lea și i s-a recunoscut calitatea de știință abia în secolul următor, stilistica este urmașa retoricii și, ca atare, a rămas, din Antichitate și până în prezent, întrețesută în pânza de reflecții și preocupări asupra limbajului. Indiferent de dominanta culturală fixată ca reper, arta de a cuvânta bine și convingător (retorica), sau arta literară (poetica), analiza stilistică s-a

realizat, încă din timpuri străvechi, în special prin identificarea, descrierea, clasificarea și interpretarea figurilor de stil. De-a lungul a două milenii și jumătate, pe măsură ce studiul retoricii s-a formalizat¹ și s-a osificat în taxonomii mai mult sau mai puțin laborioase ale tipurilor de elocuție și ale procedeele expresive, studiul faptelor de stil s-a deghizat în veșmintele altor discipline (logica, filosofia, gramatica), supraviețuind curgerii timpului.

Pentru a creiona acest traseu evolutiv, în prima secțiune a lucrării am considerat oportună prezentarea noțiunii de *stil* din triplă perspectivă: retorică (capitolul I.1.), estetică (capitolul I.2.) și lingvistică (capitolul I.3.). În încercarea de a sublinia că, de la o epocă la alta, noțiunea a fost modelată pentru a se potrivi cu spiritul timpului, am adoptat tehnica prezentării unor stadii-cheie. Astfel, am putut îmbina sinteza cu analiza și am asigurat echilibrul între fondul teoretic esențial și relieful de detaliu.

În virtutea acestei opțiuni metodologice, a doua secțiune a lucrării este consacrată unei alte noțiuni de bază, *funcția stilistică*, și grupează capitole ale căror fire sunt legate de retorica antică (capitolul II.1.), de patrimoniul retoric al creștinismului (capitolul II.2.) și de tratarea explicit științifică a conceptului discutat (capitolul II.3.).

În sfârșit, dacă în prima parte sunt explorate trei din ipostazele conceptuale majore ale stilului, iar în a doua parte

¹ În decursul secolelor, retorica s-a transformat dintr-un simbol al valorilor democrației ateniene și al definirii omului ca ființă socială într-o disciplină pedagogică aflată la mare preț mult timp după dezmembrarea Imperiului Roman. În zorii Evului Mediu, prin răspândirea creștinismului, retorica antică a fost convertită în retorică religioasă și, până în Epoca luminilor, când retorica cunoaște o perioadă de reviriment, soarta ei a intrat în conul de umbră al proceselor de conservare și schematizare formală. Clasicismul francez al secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea a favorizat revigorarea retoricii, materializată în publicarea unor tratate despre tropi, pornindu-se de la modelele antichității greco-latine.

sunt evaluate finalitățile stilistice ale comunicării verbale, ultima parte a volumului se axează asupra variației stilistice, manifestarea diversității expresive a limbii (capitolul III.1.) fiind sondată din unghi contextual (capitolul III.2.) și prin prisma mărcilor stilistice pe care, în ultimă instanță, se sprijină asemănările și deosebirile dintre stiluri (capitolul III.3.).

Un alt sâmbure ideatic din care au răsărit corelațiile conceptuale din acest volum nu privește evoluția stilisticii, ci statutul valorilor stilistice. În general, se poate aprecia că orice valoare stilistică are trei atribute primare: relativitate, dinamism și caracter discret.

Natura *relativă* a valorilor stilistice decurge din raportarea lor la valorile lingvistice. „Stilistica are ca punct de plecare ceea ce lingvistica are ca punct de sosire.”, afirma lingvistul elvețian Charles Bally (I/ 1951: 52), unul din fondatorii stilisticii științifice, vrând, prin această afirmație desprinsă din matca gândirii saussuriene, să sublinieze că faptele de stil își conturează specificul semiotic numai în relație cu identitatea lingvistică a faptelor de limbă care le poartă (cf. infra, capitolul I.3.).

Dinamismul valorilor stilistice a fost subliniat încă din Antichitate, condiția elementară a elocuției fiind de esență pragmatică. Stilul - consideră vechii retori greci și romani - este o tehnică de compoziție vie, prin care emițătorul generează contactul cu orizontul de așteptări al receptorului, pătrunde în această lume pe care, de altfel, o anticipează și se acomodează așteptărilor receptorului.

În ipostaza de acțiune de limbaj mereu adaptabilă, stilul semnalează întâlnirea dintre stilistică și pragmatică. După cum se poate intui, diversele modalități în care un anumit individ întrebuițează semnele precum și atitudinea acestuia față de semne pot fi descrise din mai multe unghiuri interpretative,

fapt ce i-a determinat pe unii specialiști să afirme că stilistica² și pragmatica³ sunt discipline hibride, cu obiecte de cercetare insuficient de bine delimitate. În ciuda unor astfel de obiecții, cercetările de stilistică și de pragmatică au contribuit în mod cert la progresul studiilor privind limbajul uman, prin impunerea unor metodologii adecvate de analiză și de descriere a procesului de comunicare și prin dezvoltarea de aplicații care pun bine în valoare conținuturile unor noțiuni științifice importante: *act, context, funcție, interacțiune, marcă, registru, variație* etc.

Elementul comun la care se raportează adesea stilisticienii și unii dintre adepții diverselor orientări pragmatice este conexiunea între procesele de *codificare* și cele de *decodificare*, adică între selectarea mijloacelor adecvate de exprimare în raport cu anumite intenții comunicative și manierele în care interlocutorii receptează mesajele emise.

În măsura în care o disciplină de tip lingvistic are ca deziderat descriptiv reducerea variantelor la invariante, cercetările stilistice și pragmatice au ca numitor comun studierea circumstanțelor în care se realizează actul de comunicare, pentru a identifica aspectele funcțional-normative care guvernează și orientează desfășurarea actelor lingvistice. Din acest punct de vedere, analiza stilistică se deosebește de descrierea pragmatică prin focalizarea asupra trăsăturilor și finalităților expresive și nu este lipsit de relevanță să constatăm că, adesea, stilistica a fost concepută ca știință ale cărei cuprinderi includ mai cu seamă planul vorbirii și planul

² „stilistica (...) e ceva ce seamănă cu „monstrul din Loch Ness” (...). Se vorbește despre el, se scrie, se țin conferințe cu acest subiect, dar el continuă să rămână invizibil” (Rospond, apud *Grupul μ* 1974: 10).

³ „(...) pragmatica ar fi un conglomerat eterogen de considerații lingvistice, metalingvistice și extralingvistice disparate, care țin de planuri diferite, greu de adus la un numitor comun.” (Frâncu 1999: 106).

normei⁴, dat fiind că, în orice limbă naturală, valorile stilistice se dezvoltă istoric, depind de resursele și trăsăturile lingvistice ale unui idiom, sunt produsele pactului de comunicare dintre indivizi și reflectă dialectica relațiilor între originalitate și unitate.

Caracterul *discret* al valorilor stilistice derivă din specificul genetic și funcțional al limbajului uman. Solidară cu arbitraritatea, natura discontinuă a unităților constitutive ale limbii pune în valoare segmentarea distinctă pe care fiecare limbă o realizează în planul expresiei sonore și în planul conținutului pe care forma lingvistică îl poartă. Lingvistul american Charles Hockett (1966) notează că un sistem lingvistic ale cărui unități sunt arbitrar și discrete contrastează cu sistemele comunicative caracterizate de continuitate și iconicitate. Descrisă ca proces de semnificare prin care un semn trimite către referentul său prin evocarea uneia sau unora dintre proprietățile acestuia (Sebeok 2001: 153), *iconicitatea* caracterizează atât comunicarea animalieră, cât și limbile omenеști.

⁴ Spre exemplu, în viziunea lui Coșeriu, stilistica este știința care studiază arhitectura expresivă a limbii istorice, având ca obiect de cercetare manifestarea variației expresive în întregul material lingvistic existent. Ea are ca obiect de cercetare nu numai fenomenele de limbă care țin de aspectul afectiv, ci și expresivitatea de tip estetic, prin care se relevă originalitatea și creativitatea unui artist al cuvântului. Considerată din perspectiva trihotomiei sistem – normă – vorbire (Coșeriu 2004: 11-115), variația diafazăică cuprinde atât faptele stilistice de factură colectivă, cât și realizările expresive de tip individual: „Sunt cunoscute dificultățile pe care le întâmpină, de exemplu, constituirea stilisticii limbii. Ei bine, această știință nu poate fi altceva decât studiul variantelor normale cu valoare expresivă-afectivă, studiul utilizării stilistice normale a posibilităților pe care un sistem le oferă acelor elemente care, în limba unei comunități, sunt în mod normal purtătoare ale unei valori expresive particulare, adică o știință a normei, pe când stilistica ce studiază valoarea particulară pe care un element oarecare al limbii o poate dobândi într-un text, ca originalitate expresivă individuală, este stilistică a vorbirii.” (Coșeriu 2004: 107).

Există, notează Sebeok (2001: 103 ș.u.), nenumărate ipostaze ale iconicității zoosemiotice, desfășurate pe toate canalele: olfactiv, vizual, tactil, chimic etc. „Dansul” albinelor, comunicarea insectelor cu ajutorul feromonilor, camuflajul împotriva prădătorilor dus la perfecțiune de insectele din ordinul *Phasmatodea* (fasmidele) sunt doar câteva dintre exemplele care demonstrează cât de complexă este manifestarea iconicității în comunicarea dintre viețuitoare. Iconicitatea caracterizează limbile omenești, atât în planul expresiei (ex.: onomatopeele), cât și în planul conținutului (ex.: unele denumiri metaforice de plante și animale). Marele lingvist francez André Martinet (1908-1999) consideră că această trăsătură majoră a comunicării verbale este dată de elemente a căror prezență sau absență exclude variația progresivă și continuă (Martinet 1970: 35). Cu alte cuvinte, între unitățile limbii există granițe care fac vorbirea inteligibilă. În calitate de sistem semiotic discontinuu (Crystal 2008: 150), limba funcționează admirabil ca mijloc de exprimare a cunoașterii, grație opozițiilor ce se creează și se întrețin dinamic între unitățile limbii.

Spre deosebire de opozițiile lingvistice, de tip necesar, opozițiile prin care se dezvoltă valorile stilistice sunt guvernate de tradiția întrebuițării limbii ca mijloc istoric și cultural de comunicare interumană și de capacitatea vorbitorului de a se adapta situației de comunicare, natura lor fiind opțională (Irimia 1999: 40). Prin simplificare, vom spune că, prin opoziții lingvistice, limba funcționează ca mijloc de exprimare a cunoașterii despre lume, iar prin opoziții expresive, ea capătă individualitate stilistică.

Nu putem încheia această pledoarie în favoarea stilisticii, fără a arăta că, în științele umaniste, dezideratul delimitării stricte și infailibile a obiectului de cercetare al unei discipline este greu de atins, mult mai apreciată fiind sublinierea unui

nucleu de preocupări, în raport cu care se instituie o zonă de interferențe interdisciplinare care permit surprinderea complexității fenomenelor cercetate. În științele limbii, această paradigmă cunoaște deja o largă răspândire. Pe lângă cerința unui conținut informațional specializat, multe din lucrările actuale de lingvistică, retorică, pragmatică, estetică, poetică și stilistică demonstrează că interdisciplinaritatea a devenit condiție necesară pentru atingerea succesului în cercetarea științifică. Ne exprimăm, așadar, încrederea că, în ciuda îndepărtării de idealul exhaustivității, dar prin apropiere de cercetările cu profil interdisciplinar, lucrarea de față constituie un demers interesant și util pentru cititor.